

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

ХВИЩУК ОЛЕКСАНДР ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 811.161.2'373.232.1(477.82-24)(043.5)

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРИЗВИЩ
ЖИТЕЛІВ м. НОВОВОЛИНСЬКА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Луцьк – 2018

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент
Громик Юрій Васильович,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
декан факультету філології та журналістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
старший науковий співробітник
Шульгач Віктор Петрович,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики;

кандидат філологічних наук, доцент
Ящук Леся Валеріївна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри української мови.

Захист відбудеться 16 лютого 2018 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.02 в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30-А, ауд. 407, м. Луцьк, 43000).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43000).

Автореферат розіслано «13» січня 2018 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
к. філол. н., доц.

О. І. Приймачок

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Прізвище – невід’ємний елемент лексичної системи мови, головний засіб офіційної ідентифікації людини й родини в суспільстві. Воно має своє звучання й написання відповідно до норм вимови та правопису, власну морфемну структуру, словотвірні особливості, парадигму, що робить його предметом більшості розділів мовознавства. Загалом прізвища ілюструють важливий інформаційний потенціал для багатьох галузей науки, бо репрезентують специфічну лексику і продуктивні словотвірні процеси часу їхнього формування, а також історичний, культурний досвід народу, його зв’язки з іншими етносами тощо.

Активізація розвитку антропоніміки, посилений інтерес до вивчення сучасних, зокрема регіональних, та історичних особових назв, осмислення загальнотеоретичних питань – явища, отже, не випадкові, а продиктовані насамперед науковими та практичними потребами, свідчення важливості антропоніміки не лише для мовознавства, а й для гуманітарних наук загалом.

Прізвища як перспективний із лінгвістичного, історичного, культурологічного поглядів матеріал часто ставали об’єктом наукових студій. Українська антропоніміка нині вже має ґрунтовно опрацьовану теоретичну базу, сформовану терміносистему, адекватні й апробовані методи дослідження. У синхронійно-діахронійному аспекті вивчено прізвища України загалом (Ю. К. Редько) і окремих її регіонів, а саме: Закарпаття (П. П. Чучка), Лівобережної України (І. Д. Сухомлин), Лемківщини (С. Є. Панцьо), Бойківщини (Г. Є. Бучко), Буковини (Л. В. Кракалія), Гуцульщини (Б. Б. Близнюк), Верхньої Наддністрянщини (І. Д. Фаріон), Опілля (Г. Д. Панчук), Західного Поділля (Н. І. Рульова), Житомирщини (Л. В. Ящук), південно-східної України (В. Д. Познанська), Лубенщини (Л. О. Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І. І. Ільченко), Середньої Наддніпрянщини (Ю. К. Бабій), Дніпровського Припоріжжя (В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко), Уманщини (Ю. І. Блажчук), північної Донеччини (Н. Ю. Булава), Центральної та Східної Донеччини (Ю. М. Новикова) та ін. Етимологічний аналіз застосовано у працях В. П. Шульгача, який реконструює праслов’янський антропонімний фонд на матеріалі всіх слов’янських мов.

Прізвища історичної Волині досліджено в кількох аспектах. Опрацьовано антропонімію давньої Волині XVI–XVIII ст. (І. Митнік), в окремих розвідках науковців розглянуто прізвищеві назви XVI ст. (А. І. Білорус, А. М. Матвієнко), кінця XVIII ст. – початку XIX ст. (М. В. Корнилович), сучасні прізвища м. Луцька (І. Д. Скорук). Антропонімний матеріал південних районів Волинської області розглядала Л. О. Лісова, проте прізвища м. Нововолинська в її праці не було проаналізовано.

Актуальність теми дисертації. У зв’язку з активізацією уваги до локальних форм існування мови відбувається інтенсивне розширення емпіричної бази лінгвістичних досліджень за рахунок уведення в науковий обіг великого масиву регіонального фактичного матеріалу. Попри наявність

багатьох таких студій, українські прізвища все ще залишаються тим об'єктом, який потребує детального і ґрунтового вивчення. Недостатньо проаналізовано антропонімію окремих територій – не тільки тих, які відіграли значну роль в історії мови, нації і держави, але й тих, які заселено в результаті активних міграційних процесів різного часу, зокрема й новітнього.

Нововолинськ як регіон пізнього і практично одночасного компактного заселення дає цікаву можливість об'єктивно простежити структуру і тенденції становлення локальної антропонімічної системи, що сформована впродовж відносно короткого періоду. Крім того, вивчення місцевих прізвищ може допомогти з'ясувати соціокультурний, можливо, й ментальний феномен таких територій.

Аналіз прізвищ м. Нововолинська, які досі не були об'єктом спеціального монографічного вивчення, істотно доповнить загальну картину антропонімікону України загалом і Волинської області зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з науковою темою «Поліфункційний статус української мови в синхронії та діахронії» кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Тему роботи затверджено вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 25 грудня 2014 року).

Мета дослідження – лінгвістична (лексико-семантична та словотвірно-структурна) інтерпретація прізвищ м. Нововолинська Волинської області.

Для досягнення поставленої мети виконано такі **завдання**:

- 1) узагальнено підходи до лінгвістичного аналізу прізвищ і здобутки вчених у цій галузі ономастики;
- 2) осмислено прізвища м. Нововолинська як соціокультурний феномен;
- 3) окреслено лексичну базу нововолинських прізвищ та здійснено їх лексико-семантичний аналіз;
- 4) з'ясовано роль різних класів онімної та апелятивної лексики у формуванні прізвищ;
- 5) проаналізовано структуру і схарактеризовано словотвірні моделі прізвищ;
- 6) встановлено продуктивність прізвищевих суфіксів;
- 7) простежено вплив іншомовних традицій на формування місцевого антропонімікону.

Об'єкт дослідження – прізвищева система м. Нововолинська Волинської області. **Предметом вивчення** стали лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості місцевих прізвищ.

Для досягнення мети та виконання завдань використано загальнонаукові та спеціальні **методи**: описовий (для лінгвістичної кваліфікації прізвищ), зіставний (для порівняння прізвищевих основ з апелятивною лексикою), методи семантичного та структурного аналізу (для інвентаризації та систематизації мовних одиниць), порівняльно-історичний метод (для осмислення антропонімів

в аспекті діяхронії), метод кількісного аналізу (для встановлення продуктивності прізвищевих формантів), прийоми етимологічного аналізу (для з'ясування походження окремих прізвищ).

Джерела фактичного матеріалу. Матеріалом дослідження послужили актові книги відділів РАЦСу, різні реєстри жителів м. Нововолинська, телефонні довідники, матеріали місцевої періодики тощо. Картотека сучасних нововолинських прізвищ нараховує більше 5000 одиниць.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українській ономастиці комплексно досліджено прізвища Нововолинська як території пізнього й фактично одночасного заселення, зокрема уведено в науковий обіг і проаналізовано новий антропонімний матеріал (більше 5000 одиниць); запропоновано лексико-семантичну класифікацію місцевих прізвищ; розкрито роль різних шарів онімної та апелятивної лексики в їх формуванні; з'ясовано структурні особливості прізвищевих номінацій, актуальні способи їх творення; визначено найтиповіші словотвірні моделі прізвищ; описано значення та закономірності сполучуваності словотвірних елементів; простежено кореляцію між місцевими антропонімами та деякими соціокультурними константами.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що в ній на новому фактичному матеріалі перевірено й поглиблено знання про лексико-семантичну та словотвірно-структурну класифікацію українських прізвищ. Зроблені автором спостереження, висновки й узагальнення доповнюють і конкретизують історію становлення та розвитку сучасного українського антропонімікону, зокрема на територіях нового заселення, уможлиблюють перспективу глибшого вивчення місцевих прізвищ як соціокультурного та етноментального феноменів.

Практичне значення роботи в тому, що фактичний матеріал може бути використаний для укладання повного словника й атласу прізвищ України. Результати дослідження можна застосовувати в курсах з ономастики, дериватології, лексикології, народознавства, краєзнавства в загальноосвітній школі та вищому навчальному закладі, в науковій роботі школярів, студентів та аспірантів.

Особистий внесок здобувача полягає в збиранні, систематизації та аналізі сучасних прізвищ м. Нововолинська Волинської області. Усі матеріали й результати дослідження отримано самостійно.

Апробація результатів дослідження. Рукопис дисертації, основні теоретичні положення та висновки було обговорено на засіданнях кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, апробовано в доповідях на Всеукраїнському лінгвістичному форумі молодих учених (Київ, 24–26 квітня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Луцьк, 14–15 травня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Нове у філології сучасного світу» (Львів, 19–20 жовтня 2012 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Лінгвостилістика ХХІ століття: стан та перспективи розвитку»

(Луцьк, 4–5 жовтня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (Луцьк, 14–15 травня 2014 р.), II Міжнародній науковій конференції «Лінгвостилістика XXI століття: стан та перспективи розвитку» (Луцьк, 19–21 червня 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Творчість Є. О. Сверстюка в контексті української та світової літератур» (Луцьк, 1–3 грудня 2015 р.), VI Міжнародних наукових читаннях «Лінгвістичні студії молодих дослідників» пам'яті професора К. Ф. Шульжука (Рівне, 25 травня 2016 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки», присвяченій пам'яті професора Дмитра Бучка (Тернопіль, 3 листопада 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури» (Одеса, 18–19 серпня 2017 р.), III Міжнародній науковій конференції «Лінгвостилістика XXI століття: стан та перспективи розвитку» (Луцьк, 2–4 вересня 2017 р.), Фестивалях науки СНУ імені Лесі Українки (Луцьк, 2013–2017 р.).

Публікації. Основні положення дисертації апробовано в 13 публікаціях, зокрема у 8 статтях, 4 з яких опубліковано в провідних наукових виданнях, затверджених МОН України як фахові, 1 – у вітчизняному фаховому періодичному виданні, яке зареєстровано в наукометричних базах, 2 – в інших вітчизняних наукових журналах, які внесено в наукометричні бази, 1 – в закордонному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку наукової літератури (215 позицій), переліку умовних скорочень і додатку. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 275 сторінок, основного тексту – 206 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та завдання дослідження, визначено його об'єкт, предмет та джерельну базу, названо методи наукового аналізу, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі «**Теоретичні засади вивчення прізвищ**» на основі аналізу наукової літератури осмислено теоретичну базу сучасної української антропоніміки, зокрема в галузі вивчення прізвищ.

У першому підрозділі «**Прізвища як лінгвальний феномен**» узагальнено підходи вчених до тлумачення змісту поняття *прізвище* та окреслення його визначальних ознак, а також погляди на проблему хронологізації появи прізвищ.

Відзначено, що виникнення, розвиток і структура прізвищ – предмет наукових зацікавлень багатьох науковців, зокрема Л. Л. Гумецької, І. Д. Сухомлина, В. Ю. Франчук, О. Д. Неділька, Ю. К. Редька, М. Л. Худаша,

П. П. Чучки, Т. І. Гайдукевич, Ю. О. Карпенка, Р. Й. Керсти, І. В. Єфименко, С. М. Пахомової та ін.

У процесі аналізу напрацювань учених зіставлено й осмислено зміст понять *прізвищева назва* та *прізвище*. Наголошено на тому, що основна відмінність між указаними термінами полягала в неспадковості і змінності форм прізвищевих назв, які з часом зазнали внормування завдяки звичаєвому праву. Відзначено, що основні ознаки власне прізвищ переконливо сформулювали М. Л. Худаш і П. П. Чучка, а саме: незмінність, можливість успадкування та юридична обов'язковість іменування. Відповідно акцентовано на тому, що прізвище – це спадкова особова назва, яка має чітку регламентацію, вживається з іменем і найменуванням по батькові, служить основним засобом офіційної ідентифікації особи.

Систематизовано різноманітні за підходами й результатами спроби окреслити час та особливості появи прізвищ. Зауважено, що Л. Л. Гумецька, І. Д. Сухомлин обстоювали існування особових назв з ознаками українських прізвищ уже в XIV–XV ст., водночас указували на непослідовність у називанні особи (використання одно-, дво- та тричленних іменувань). Р. Й. Керста, І. В. Єфименко в антропонімії XVI ст. виявили тенденцію до перетворення особових назв у спадкові антропоніми, які означали сім'ю, родину, тобто фактично стали зародками сучасних прізвищ. На думку В. Ю. Франчук, становлення прізвищ охопило початок XVII ст. Ю. О. Карпенко в антропонімній системі середини XVII ст. відзначив намагання закріпити за допомогою назв прізвищевому типу відомості про батьків і зберегти їх протягом кількох поколінь, у зв'язку з чим потрактував це як передумову появи прізвищ. О. Д. Неділько вважав, що прізвища виникли в XVII–XVIII ст., хоча стверджував: особові назви, які за своєю формою і функцією схожі з сучасними прізвищами, існували вже в XIV–XV ст. Ю. К. Редько припускав, що цей процес завершився в кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. М. Л. Худаш наголошував, що вживання двослівних назв прізвищевому типу в Україні в XIV–XVIII ст. – це загальнопоширене явище, яке мало давні традиції, проте остаточне становлення прізвищ відбулося в кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. у зв'язку з запровадження їх обов'язковості в Австро-Угорщині та Російській імперії. Т. І. Гайдукевич відносить процес становлення прізвищ до 30-40-х років XIX ст., зазначаючи, що більшість прізвищевих назв початку XIX ст. були ще звичайними назвами за іменем чи прізвищем батька або інших осіб.

Підсумовано, що про завершення процесу формування українських прізвищ можна говорити лише з часу появи юридично закріплених іменувань.

У другому підрозділі **«Основні підходи до класифікації прізвищевих матеріалів»** проаналізовано відомі варіанти систематизації прізвищ, різноманітні за підходами і критеріями.

Зауважено, що перші спроби групування прізвищ за значенням їхніх основ зробили Ф. Сумцов та В. Ю. Охримович; класифікації цих учених не стали загальновизнаними, проте суттєво вплинули на розвиток наступних антропонімічних студій. Осмислено науково обґрунтовані варіанти

систематизації прізвищ, які виконали О. М. Трубачов, В. А. Никонов, М. В. Бірило, Й. Бенеш, І. М. Желєзняк, Ю. К. Редько, М. Л. Худаш, П. П. Чучка та ін. Констатовано, що більшість сучасних вітчизняних дослідників-ономастів зорієнтована на класифікації М. Л. Худаша та П. П. Чучки.

М. Л. Худаш запропонував систематизацію прізвищ за їхньою семантикою та мотивами називання, а весь прізвищевий матеріал розподілив на три групи: власне антропонімі, апелятивні та мішані, або антропонімно-апелятивні, іменування.

П. П. Чучка розглядав словотвірний і лексико-семантичний аспекти аналізу прізвищ окремо, виділяючи ще й етимологічний підхід; це дозволило уникати повторів і неоднозначності. Наголошено, що розділення цих способів аналізу посприяло всебічному та багатоаспектному вивченню українських прізвищ.

Розподіл прізвищевих матеріалів на антропонімічний та апелятивний типи іменування став загальноприйнятим у сучасних дослідженнях регіональної антропонімії.

У третьому підрозділі **«Антропонімікон м. Нововолинська як соціокультурне явище»** простежено кореляцію між місцевими антропонімами та деякими соціокультурними константами.

Відзначено, що Нововолинськ виник на початку 1950-х рр. на території Іваничівського району Волинської області як центр вуглевидобувної промисловості в результаті нового і фактично одночасного компактного заселення. На шахти, підприємства, інші будови приїхали інженерно-технічні робітники з різних регіонів України та республік тодішнього СРСР. У зв'язку з цим місто має змішаний склад населення. За даними перепису 2001 р., 93,8 % жителів Нововолинська ідентифікують себе як українці, 5,0 % – росіяни, 0,7 % – білоруси, 0,1 % – поляки та 0,4 % – інші національності (вірмени, грузини, угорці, румуни, німці та ін.).

Етнічний склад населення відображає й місцевий антропонімікон. Із лінгвістичного погляду в переважній більшості нововолинських прізвищ лежить виразно українська твірна основа, що має загальнонаціональний характер, проте помітний відсоток складають не українські за походженням одиниці (російські, польські, німецькі, тюркські, угорські, румунські, чеські, грузинські, вірменські та ін.). Іншомовні прізвища засвідчують наслідки активних міграційних процесів, через які було сформовано сучасний склад населення шахтарського міста.

Запропоновано гіпотезу, що прізвища відкривають перспективи для більш ґрунтового осмислення соціокультурних, можливо, навіть ментальних констант регіону з пізнім одночасним заселенням.

У другому розділі **«Прізвища, утворені лексико-семантичним способом»** прийнято погляди тих учених, які лексико-семантичний спосіб творення прізвищ трактують як зміну функції базової назви, коли особове ім'я, прізвисько чи апелятивне означення особи, не зазнаючи жодних формально-

структурних змін, ставало спадковим іменуванням. У зв'язку з цим прізвищевий матеріал розглянуто в межах двох класів: 1) прізвища, похідні від християнських і слов'янських імен; 2) прізвища, похідні від відапелятивних імен і прізвиськ.

У першому підрозділі «**Прізвища, похідні від християнських і слов'янських (чоловічих і жіночих) імен**» за структурою твірної основи виділено такі групи прізвищ:

а) антропоніми, співвідносні з повними християнськими іменами: *Богдан, Борис, Денис, Дорофій, Іван, Ісак, Клим, Лука, Макар, Максим, Гуліта, Кіра* та ін.; деякі антропонімолексеми постали від повних християнських імен у формі родового відмінка: *Базила, Глеба, Макара, Матея, Свирида, Якоба* та ін.;

б) оніми, співвідносні з повними слов'янськими іменами: *Дан, Доля, Святогор, Стоян* та ін.;

в) прізвища, похідні від усічених варіантів імен (розмежовано різні види скорочень, а також їхні поєднання): *Бенедя, Гапон, Гер, Гур, Кость, Кузь, Макс, Пиль, Рода, Сай, Сак, Сень, Юр* та ін.; окремо виділено прізвища, похідні від усічено-суфіксальних варіантів особових імен, зокрема з однофонемними суфіксами *-ц, -ц'* (*Вац, Ваць, Даць, Дец, Миць, Стець* та ін.), *-с'* (*Гресь, Дусь*), *-н'* (*Гринь, Лень, Пронь* та ін.), *-х* (*Вах, Дех, Пех, Сех* та ін.), *-ш* (*Богуш, Вавриш, Гавриш*);

г) антропонімолексеми, похідні від афіксальних варіантів імен, зокрема зі зменшено-пестливими чи зневажливо-згрубілими суфіксами, а саме: *-ах* (*Кінах, Семенах* та ін.), *-аиш* (*Дмитраиш, Матіяиш* та ін.), *-ег-а* (*Лаврега, Сенег-а* та ін.), *-ел'-а* (*Любеля*), *-ечк-о* (*Ігнатечко, Ілечко, Лучечко, Масечко* та ін.), *-ис'* (*Корнись, Мелись*), *-иц'-а* (*Петиця, Химиця*), *-иш* (*Макариш, Павлиш*), *-он* (*Свєтон*), *-ох-а* (*Іваньоха, Мацьоха, Пальоха* та ін.), *-ош* (*Бартош, Савош*), *-ул-а* (*Мацула, Пацула, Савула*), *-ур, -ур-а* (*Базюра, Велюра, Димура, Коцура, Мисюра, Дімур, Махур* та ін.), *-ус, -ус'* (*Демус, Левусь, Макарусь* та ін.), *-ут-а* (*Васюта, Масюта* та ін.), *-ух, -ух-а* (*Артюх, Ваврух, Галуха, Галюха, Петруха* та ін.); у випадку похідних на *-к-о* (*Андрійко, Артимко, Жданько, Наумко, Онисько, Редько* та ін.) відзначено, що цей суфікс, утворюючи оніми, міг виконувати не тільки демінутивно-експресивну, але й патронімну функцію.

Найбільшу продуктивність у творенні прізвищ виявили такі чоловічі імена: *Григорій* (33), *Іван* (28), *Ілля* (27), *Микола* (24), *Михайло* (22), *Олександр* (21), *Павло* (21), *Петро* (17), *Роман* (16), *Семен* (14), *Степан* (14), *Федір* (11), *Яків* (10). Антропооснови деяких прізвищ засвідчують рідковживані тепер імена: *Агей, Іпат, Ісай, Касян, Мелхиседек, Мойсей, Мусій, Нечипір, Олефір, Онуфрій, Пад, Сисой, Філон*. Роль жіночих власних особових назв у формуванні прізвищевої системи менш помітна; найбільше похідних – від жіночих імен *Галина* (9), *Ганна* (8), *Марія* (7), *Катерина* (5), *Ольга* (3), *Олена* (2). Це, очевидно, зумовлено усталеною протягом віків традицією називати дитину за іменем батька і тільки в одиничних випадках – матері.

Прізвища, співвідносні з різними за структурою чоловічими та жіночими християнськими іменами, відображають характерні особливості давньої

системи варіантів особових найменувань, засвідчують афіксальну різноманітність у специфіці творення варіантів імен.

У другому підрозділі **«Прізвища, похідні від відапелятивних імен і прізвиськ»** деривати від апелятивних означень особи розмежовано на два розряди: прізвища, мотивовані основами з особовим (*nomina personalia*) (52 %) і неособовим (*nomina impersonalia*) (48 %) значеннями. Наголошено на висновках учених, що імена та прізвиська відапелятивного походження, що стали основами сучасних прізвищ, пройшли складний процес онімізації (*апелятив > власне ім'я* чи *апелятивне прізвисько*) та номінаційної трансонімізації (*власне ім'я* чи *прізвисько > прізвищева назва*).

У групах відапелятивних онімів з особовим значенням переважають слова експресивної лексики, твірні основи яких різноманітні за семантикою.

У прізвищах, похідних від назв людей за зовнішніми ознаками (47 %), вирізняльними особливостями були зачіска, риси обличчя, волосся, колір шкіри, зріст, вага, вродливість, фізичні вади, специфічна манера ходьби (*Білан, Білозір, Волохатий, Гладун, Довгий, Зубань, Кирпа, Кикоть, Корсак, Пукля, Товстий, Худий, Чепурний, Шпот, Шульга* та ін.).

Прізвища, утворені від назв людей за поведінковими рисами (33 %), відображають характер першоносія, почуття, емоції, особливості мовлення; домінують основи зі значеннями «базіка» (*Балака, Баляс, Тарадай* та ін.), «забіяка» (*Задерака, Когут* та ін.), «плакса» (*Мазя, Нюня, Хника* та ін.), «ледар» (*Баглай, Лобур, Хамула* та ін.). Численні деривати вказують на жадібність, непривітність, інші негативні характеристики особи (*Булда, Жмайло, Квасний, Лукавий, Скупий, Струць, Тюхта, Хамуда, Хмурий* та ін.). Домінування основ, що підкреслювали негативні риси людини, імовірно, зумовлене здатністю ідентифікувати особу з-поміж інших, яким така властивість не була характерна.

Прізвища, похідні від назв осіб за професією (7 %), мотивовані лексемами на позначення виробників одягу і взуття (*Кушнір, Ткач, Шаповал, Швець* та ін.), продуктів харчування (*Винник, Зварич, Пекар, Олійник* та ін.), предметів побуту (*Бондар, Гутник, Коберник, Ситник* та ін.), працівників сільського господарства (*Вівчар, Пастух, Чабан* та ін.). Прізвища, мотивовані назвами професій, відображають колишні економічні реалії, домінувальні види господарської діяльності населення.

Лексичною базою прізвищ за національністю (7 %) стали назви етносів, етнічних груп, які часто виступали твірними основами для ідентифікації особи (*Волошин, Дунець, Литвин, Мазур, Прус, Руснак, Серб, Турчин, Хорват, Чех, Шваб* та ін.).

Меншою кількістю одиниць (5,5 %) представлено лексико-семантичні групи прізвищ, мотивованих назвами осіб за посадою (*Пустовіт, Староста* та ін.), соціальним станом (*Голота, Шляхта* та ін.), віросповіданням (*Католик, Православний* та ін.), військовою службою (*Воєвода, Гетьман, Кварцяний, Чорноморець* та ін.), місцем проживання / походження (*Боровий, Горний, Загребельний, Москвич, Нагірний, Наддолінний, Підгайний, Подтинний, Потолочний, Слобода* та ін.).

Простежено лише окремі антропоніми, що вказували на спорідненість (0,5 %): *Брат, Дядя, Мама, Сваха* та ін.; одним із вагомих мотивів їх появи могло стати слово, яким часто називали людину.

Прізвища, похідні від апелятивів із неособовим значенням, об'єднано в декілька лексико-семантичних груп:

а) антропоніми, похідні від назв звірів, птахів, риб, комах і їх частин (*Бобер, Бомк, Видра, Воробій, Гершон, Дзьоб, Дятел, Овід, Окунь, Риба, Хрущ, Цап, Чиж* та ін.);

б) прізвища, похідні від найменувань рослин, їх частин і плодів (*Грушка, Качан, Липа, Малина* та ін.);

в) оніми, похідні від номенів частин тіла людини (*Варга, Зуб, Язык* та ін.);

г) антропоніми, похідні від назв знарядь праці та предметів повсякденного вжитку (*Слуп, Товкач, Шило* та ін.);

г) прізвища, похідні від найменувань страв, напоїв, продуктів харчування (*Бориц, Вареник, Кисіль, Скиба, Чир* та ін.);

д) оніми, похідні від назв одягу, взуття, тканин (*Довгопол, Закаблук, Каламай, Чобіт, Шуба* та ін.);

е) антропоніми, похідні від найменувань явищ природи та часових понять (*Мороз, Холод, Серeda* та ін.);

є) прізвища, похідні від назв розваг, ігор, танців (*Краковяк, Санжар* та ін.).

Прийнято гіпотезу вчених, відповідно до якої антропоніми розряду *nomina impersonalia* первісно могли функціонувати як язичницькі імена, які відображали пантеїстичний світогляд наших предків. Вони часто виступали у фольклорі персоніфіковано, як символ або ж були простими іменами бажального характеру чи такими, що відлякували. Корені, засвідчені цими антропонімолексемами, ілюструють релігійні уявлення українців, їхній світогляд, особливості побуту тощо. Водночас такі прізвиська могли характеризувати людей і за зовнішністю, заняттям або мати іншу мотивацію.

У третьому розділі «**Прізвища, утворені за допомогою суфіксів**» проаналізовано антропоніми морфологічного способу творення (63 %), які систематизовано відповідно до усталеного в українській антропоніміці підходу.

У першому підрозділі «**Прізвища з патронімними формантами**» опрацьовано деривати з суфіксами *-енк-о, -ич, -ович / -евич*, які відображають традицію іменування дітей за главою сім'ї.

З огляду на твірні основи виділено такі групи похідних із патронімними суфіксами:

а) прізвища, утворені від християнських імен, переважно чоловічих: *Абраменко, Адаменко, Андрієнко, Борисенко, Вакуленко, Василенко, Гриценко, Дорошенко, Лазаренко* та ін.; *Артемич, Вакулич, Гаврилич, Євтушич, Климич* та ін.; *Бартосевич, Ваврисевич, Герасимович, Данилевич, Максимович* та ін.; рідко основами слугували жіночі імена: *Варющенко, Катриченко, Марусенко, Парашенко, Раєнко* та ін.; *Ганіч, Катренич, Катрич* та ін.;

б) антропоніми, похідні від давньослов'янських автохтонних особових імен і прізвиськ пізнішого походження: *Бабенко, Беценко, Бугасенко, Буряченко, Вдовенко, Головенко, Діденко, Медведенко* та ін.; *Бабич, Вдович, Гирич, Гурич* та ін.; *Бабевич, Брюхович, Буйневич, Вербович, Дроздович* та ін.;

в) прізвища, в основах яких відображено апелятивні означення особи, зокрема назви за діяльністю: *Батраченко, Боднаренко, Будниченко, Бурлаченко, Коваленко* та ін.; *Бондарович, Войтович, Ковалевич* та ін.; найменування за місцем походження чи проживання: *Городищенко, Запорожченко, Конотопенко, Хотиненко, Черкащенко* та ін.; *Горніч*; етноніми: *Литвиненко, Литовченко, Москаленко, Поляченко, Циганенко, Швабенко* та ін.; *Бойчич*.

У другому підрозділі «**Прізвища з посесивними формантами**» проаналізовано похідні з суфіксами *-ов / -ев (-єв), -ів (-їв), -ин / -ін (-їн)*.

Прізвища цього класу походять від:

а) християнських чоловічих і жіночих імен різної структури: *Адамов, Андріанов, Антонов, Архипов, Гапонов, Єгоров, Іванцов, Арсент'єв, Артем'єв, Матвєєв, Васильків, Гаврилів, Данилів, Демків, Каськів* та ін.; *Альошин, Антошин, Ванін, Вісин, Володін, Ганзін, Ігнашин, Мішин* та ін.;

б) давньослов'янських відкомполітичних і відапелятивних імен, а також прізвиськ пізнішого походження: *Бабаєв, Багнов, Баланов, Байкаров, Березов, Борцов, Баришев, Гладішев, Воропаєв* та ін.; *Абашин, Бабкін, Батін, Волін, Воронін* та ін.;

в) апелятивних характеристик осіб: *Баришніков, Бекетов, Бойков, Бойцов, Бондар'єв, Гайдуков, Горожанов, Старовойтов* та ін.

У межах цього класу розглянуто й деривати на *-иш-ин*, фактично похідні від андронімів на *-их-а*: *Андрусишин, Ващишин, Гнатишин, Демчишин, Кащишин, Павлишин* та ін.; *Дячишин, Ковалишин, Шевчишин* та ін.

Прізвища на *-ов / -ев (-єв)* ототожнено за походженням із дериватами на *-ів < *-овъ, *-евъ* і кваліфіковано як такі, що збережені в давніх формах, або відображають особливості північноукраїнського вокалізму, або записані за російським зразком. У випадках, коли твірна основа має безсумнівно російський або, наприклад, тюркський характер, прийнято говорити про іншомовне походження антропоніма, як-от: *Бєлоглазов, Волков, Долгайков, Камишніков, Кирпичов, Плотніков, Сапожніков, Устюгов* та ін.; *Аїзманов, Ахметханов, Гарманджулов, Джабаров, Заріфзянов, Карахтанов, Касімов, Мамадалієв, Мехдієв, Шайхутдінов* та ін.

Деякі прізвища на *-ин / -ін*, як і антропоніми на *-ов / -ев*, важко відрізнити від аналогічних російських. Критерії для визначення належності прізвища до українських – це, як зауважував Ю. К. Редько, національність його носія та лексична база передсуфіксальної частини. За останньою, скажімо, ознакою як російські можна кваліфікувати прізвища на зразок *Бєлобровкін, Верещагін, Істомін* та ін. Про російське походження антропонімів можна говорити й у тих випадках, коли перед суфіксом *-ин / -ін* збережено [г], [к], [х] (як-от: *Захаркін, Івашкін, Ігнашкін, Льовкін, Палухін, Серьогін* та ін.), хоча таке явище може

відображати й українську діалектну рису, подібно як у *Ванін, Володін, Ганзін* та ін.

У третьому підрозділі «**Прізвища з поліфункційними формантами**» систематизовано й описано антропоніми на -ук (-юк), -чук; -ак (-як), -чак; -ик / -ік, -чик; -ець; -ськ-ий (-зьк-ий, -цьк-ий).

З огляду на семантику твірних основ виділено декілька лексико-семантичних груп дериватів на -ук (-юк), -чук; -ак (-як), -чак; -ик / -ік, -чик; -ець:

а) оніми, мотивовані власними особовими іменами, переважно чоловічими: *Абрамук, Артемук, Габрук, Герасимук, Андросюк, Базелюк, Базюк, Бенедисюк, Абрамчук, Адамчук, Андрейчук, Андрощук* та ін.; *Грицак, Мишак, Андрусак, Гавриляк, Антощак, Гаврильчак* та ін.; *Адамик, Андрусик, Василик, Грицик, Кузьмик, Арсенік, Олісейчик* та ін.; *Гаврилець, Захарець, Костянець, Лук'янець, Семенець* та ін.; утворень від жіночих імен менше: *Виклюк, Вовдюк, Галушук, Гасюк, Домашук, Магдисюк, Масюк, Мотрюк, Яринюк* та ін.; *Оленяк* та ін.; *Гальчик, Ганзик, Матронік* та ін.; *Катиринець*; у деяких випадках прізвища можна пов'язувати і з чоловічими, і з жіночими іменами: *Вальчук* < *Валька/о* < *Валентин* і *Валентина*, *Валерій* і *Валерія*, *Валеріан*; *Васинюк* < *Васеня* < *Василь* і *Василина*; *Васютяк* < *Васюта* < *Василь* і *Василина* тощо;

б) антропоніми, похідні від давньослов'янських відкомполітичних і відапелятивних імен, а також прізвиськ пізнішого походження: *Бабичук, Багачук, Баглайчук, Бабюк, Біланюк, Борзюк, Братчук* та ін.; *Байдак, Гризак, Бабяк, Гадяк* та ін.; *Бабарик, Бабік* та ін.; *Білокурець, Ковтунець* та ін.;

в) антропонімолексеми, в основах яких відображено апелятивні характеристики осіб, зокрема назви за діяльністю батька: *Боднарук, Бортничук, Вівчарук, Гончарук, Атаманюк, Бортнюк, Беднарчук, Боярчук, Вакарчук* та ін.; *Возняк, Джузяк* та ін.; *Коберник, Ковалик, Кушнерик* та ін.; означення за місцем походження чи проживання: *Болотюк, Волянюк, Каменюк, Кам'янчук* та ін.; *Воляник, Боратинець, Боровець, Браславець, Харковець* та ін.; етноніми: *Бойчук, Волошенюк, Литвинюк, Москалюк, Мазурчук* та ін.; *Гоцуляк, Литвяк, Мазурчак* та ін.; *Бойчик, Жидик* та ін.; *Циганець* тощо.

Суфікси -ук (-юк), -чук; -ак (-як), -чак; -ик / -ік, -чик; -ець кваліфіковано як полісемічні, бо похідні з ними могли мати патронімне та демінутивне значення; структури на -ець, як-от: *Боратинець, Боровець, Браславець, Харковець* та ін., окрім того, могли бути катойконімами за походженням. У зв'язку з цим зауважено, що деякі прізвища з поліфункційними афіксами можна розглядати як деривати з подвійною словотвірною мотивацією, тобто такі, що могли виникнути і внаслідок лексико-семантичного перенесення, і суфіксальним різновидом морфологічного способу.

У процесі аналізу прізвищ прикметникового типу з суфіксами -ськ-ий (-зьк-ий, -цьк-ий) прийнято думку тих учених, які кваліфікують ці утворення і як первинні, такі, в основах яких лежить відтопонімний прикметник, і як вторинні, похідні від імен та прізвиськ (П. П. Чучка вважав, що антропоніми цієї моделі могли виконувати й патронімну функцію).

Найменування на *-ськ-ий* (*-зьк-ий*, *-цьк-ий*) співвідносні з ойконімами не тільки Волині: *Березицький* (с. *Березичі* Лбш.); *Березницький* (с. *Березники* Рт.); *Годомицький* (с. *Годомичі* Мн.); *Гороховський* (сміт *Горохів*) та ін., але й інших областей України: *Азовський* (м. *Азов* Зп.); *Ахтирський* (м. *Охтирка* См.); *Белоцерковський*, *Білоцерківський* (м. *Біла Церква* Кв, с. *Білоцерківка* Жт., Зп., Мк., Пл.) та ін.; деякі прізвища зберігають зв'язок із назвами населених пунктів інших країн: *Брянський* (м. *Брянськ*, Росія); *Люблінський* (м. *Люблін*, Польща); *Пінський* (м. *Пінськ*, Білорусь); *Смоленський* (м. *Смоленськ*, Росія); *Стамбульський* (м. *Стамбул*, Туреччина) тощо.

У **висновках** узагальнено основні теоретичні і практичні результати виконаного дослідження.

Найбільш прийнятними серед численних визначень терміна *прізвище* визнано тлумачення М. Л. Худаша і П. П. Чучки, які окреслюють основні диференційні ознаки цих антропонімів: спадковість, юридичну обов'язковість, незмінність.

У вітчизняній ономастиці відомо чимало різноманітних за підходами та критеріями спроб групування прізвищ. Сучасні науковці в основному беруть за основу класифікації М. Л. Худаша і П. П. Чучки, лише уточнюючи розряди; семантичний і словотвірний підходи до аналізу й поділ прізвищ на відіменні та відапелятивні стали загальновизнаними.

Лексичною базою нововолинських прізвищевих основ виступають характерні для українських прізвищ загалом групи онімної й апелятивної лексики, серед яких домінують апелятивні основи (53 %); для відонімних характерна менша продуктивність (47 %). У класі прізвищ відонімного походження переважають антропоніми, мотивовані власними особовими іменами (67 %); відтопонімні прізвища становлять 33 %. Загалом відонімні та відапелятивні основи офіційних особових назв нововолинців складаються з тих самих шарів лексики, що й основи прізвищ українців інших регіонів.

Серед прізвищ, мотивованих різними за структурою іменами, переважають антропоніми, співвідносні з суфіксальними варіантами імен. Менш частотні прізвища, похідні від повних форм і усічених варіантів імен, серед яких представлено також поєднання різних видів скорочення. Відіменні основи антропонімів виступають цінним джерелом інформації про іменні вподобання в час формування прізвищ, різноманітність іменного репертуару, засвідчують адаптацію християнських імен до особливостей української мови та багатство словотвірних варіантів.

Проаналізований прізвищевий матеріал виявив розгалужену систему твірних основ, що свідчить про природний і тривалий процес формування цих антропонімів. За допомогою патронічних (*-енк-о*; *-ич*; *-ович* / *-евич*), посесивних (*-ов* / *-ев* (*-єв*), *-ів* (*-їв*); *-ин* / *-ін* (*-їн*)) і поліфункційних (*-ук* (*-юк*), *-чук*; *-ак* (*-як*), *-чак*; *-ик* / *-ік*, *-чик*; *-ець*) суфіксів утворено прізвища переважно від чоловічих імен (92 %); деривати від жіночих особових іменувань трапляються відносно рідко (5 %). Очевидно, це залежало від екстралінгвальних чинників: за традицією, дитину називали за іменем батька;

від імені матері найменування дітей утворювали хіба що тоді, коли жінка рано залишалася вдовою і ставала главою родини або коли батько мав набагато менший авторитет у сім'ї. У деяких випадках нововолинські оніми можна співвідносити як із чоловічими, так і з жіночими іменами (3 %).

Особливе місце належить прізвищам відойконімного походження, які вказують на територіальне походження першоносія. Прізвища прикметникового типу на *-ськ-ий* (*-цьк-ий*, *-зьк-ий*) в основному мотивовано назвами населених пунктів різних областей України (90 %); меншою кількістю відображено ойконіми Волині (5 %) та віддалені топоніми інших країн (1,5 %). У деяких випадках походження відойконімних прізвищ можна пов'язувати з назвами населених пунктів і Волині, і решти регіонів країни (3,5 %). Прізвища на *-ськ-ий* (*-цьк-ий*, *-зьк-ий*) часом засвідчують у складі своїх основ шар топонімної лексики, яка вже може існувати лише в цих антропонімах.

Антропоніми, похідні від апелятивних означень особи, розмежовано на два розряди: прізвища, мотивовані основами з особовим (*nomina personalia*) (52 %) і неособовим (*nomina impersonalia*) (48 %) значеннями. Апелятивна лексика, що лежить в основах прізвищ, має загальнонаціональний характер.

У групах відапелятивних онімів з особовим значенням переважають слова експресивної лексики; твірні основи різноманітні за семантикою: назви людей за зовнішніми ознаками (47 %), поведінковими рисами (33 %), професією (7 %), національністю (7 %). Меншою кількістю утворень (5,5 %) представлено лексико-семантичні групи прізвищ, мотивовані назвами осіб за посадою, віросповіданням, військовою службою, місцем проживання / походження. Простежено лише окремі антропоніми, що вказували на спорідненість (0,5 %). Зрозуміло, що сучасні прізвища цього типу – це назви, позбавлені первісного значення.

В антропоніміконі м. Нововолинська виявлено й пропріальні лексеми неоднозначної мотивації (20 % усіх проаналізованих прізвищ), які можна співвідносити з назвами за зовнішніми чи внутрішніми ознаками, родинними стосунками, особливостями поведінки, соціальним станом, заняттям, місцем проживання чи походження людини, як-от:

Годованець < *годованець*; спектр мотивації широкий: а) 'заст. дитина, взята на утримання: вихованець', 'людина, яка перебуває на утриманні' (СУМ, II, 104); б) 'приймак' (Чучка, 148); в) 'селянин, який записав комусь своє майно, за що той має годувати його до смерті' (Редько, I, 220);

Заброда < *заброда*; можлива мотивація: 1) 'зневажл. людина, що прибула звідки-небудь, не тутешня; чужинець; приبلуда'; 2) 'чужоземний загарбник'; 3) 'розм. людина, яка любить бродити, багато блукає' (СУМ, III, 29); 4) 'забрызгавшийся грязью' тощо (Гр., II, 9).

Клас прізвищ, утворених від апелятивів із неособовим значенням, об'єднує антропоніми, похідні від назв звірів, птахів, риб, комах і їх частин; рослин, їх частин і плодів; частин тіла людини; знарядь праці та предметів повсякденного вжитку; страв, напоїв, продуктів харчування; одягу, взуття, тканин; явищ природи та часових понять; розваг, ігор, танців. Такі оніми

первісно могли функціонувати як язичницькі імена, що відображали пантеїстичний світогляд наших предків. Спосіб іменування особи на основі метафоризації чи метонімізації продовжував бути особливо активним після занепаду язичницьких імен у творенні різноманітних прізвиськ.

Словотвірна структура прізвищ жителів м. Нововолинська відображає як загальноукраїнські тенденції, так і місцеві ознаки, зумовлені лінгвальними та позамовними особливостями. Найбільшу продуктивність у творенні антропонімів виявили афікси *-ук (-юк)*, *-чук* (35 %), що цілком відповідає західноукраїнській традиції, та *-енк-о* (17 % від онімів, утворених морфологічним способом, і 11 % усіх проаналізованих прізвищ), що, правдоподібно, відображає процес активної розбудови міста за рахунок мешканців інших регіонів України. Серед інших антропонімів, утворених морфологічним шляхом, домінують прізвища з поліфункційними формантами *-ак (-як)*, *-чак*; *-ик / -ік*, *-чик*; *-ець* (22 %), посесивними суфіксами *-ов / -ев (-єв)*, *-ів (-їв)*; *-ин / -ін (-їн)* (16 %) і патронімами афіксами *-ич*; *-ович / -евич* (10 %).

Прізвища-композиції (0,3 %) не становлять окремого типу словотвору. Вони, як правило, похідні від ситуативних апелятивних утворень (*Борзобагатий, Пивовар*).

Місцевий антропонімікон відкриває перспективи для осмислення соціокультурних констант регіону з пізнім одночасним заселенням. 6 % складають не українські за походженням прізвища, що відображають активні міграційні рухи другої половини ХХ ст. Найбільшу частку сформували антропоніми, мотивовані російськими основами, а також оніми, утворені шляхом додавання афіксів *-их* до прикметникових, *-ов / -ев (-єв)* – до іменникових основ, оформлених за російським зразком. Стосовно багатьох антропонімів важко робити категоричні висновки про їхнє російське походження. Прізвища з суфіксами *-ин / -ін*; *-ов / -ев (-єв)* можуть відображати переоформлення українських варіантів відповідно до фонетико-граматичних особливостей російської мови або ілюструвати українські діалектні явища.

Меншу кількість складають польські та німецькі прізвища, які зазнали певної адаптації до українських фонетичної та граматичної систем (проте такі антропоніми не обов'язково пов'язані з новітніми міграційними процесами – частина їх може відображати давній етнічний склад населення західної Волині, принаймні якщо такі антропоніми відомі й за межами Нововолинська).

Незначними вкрапленнями в місцевій антропонімній системі представлено тюркські, угорські, румунські, чеські, англійські, грузинські, вірменські, італійські, литовські, латиські прізвища, а також найменування азійського походження.

У результаті проведеного комплексного аналізу офіційних особових назв жителів м. Нововолинська Волинської області простежено специфіку місцевого антропонімічного матеріалу, яка полягає в строкатості прізвищевої системи, зокрема й етнічній, що пов'язано з історією формування населення міста.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Хвіщук О. В. Прізвища жителів м. Нововолинська на *-ук (-юк), -чук*, похідні від особових імен // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство : тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених. Київ, 24–26 квітня 2012 року. Київ, 2012. С. 48–51.
2. Хвіщук О. В. Прізвища жителів м. Нововолинська на *-ук (-юк), -чук*, похідні від назв професій // Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14–15 травня 2012 року) : у 3 т. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. Т. 2. С. 42–43.
3. Хвіщук О. В. Відтопонімні прізвища на *-ськ-, -цьк-* у м. Нововолинську Волинської області // Нове у філології сучасного світу : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 19–20 жовтня 2012 року. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2012. С. 83–85.
4. Хвіщук О. В. Прізвища жителів м. Нововолинська, що вказують на психічні властивості або поведінку першоносія // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наукових праць / головний редактор М. Є. Скиба ; відп. за випуск М. М. Торчинський. Хмельницький : ХмЦНП, 2013. Вип. 6. Ч. 1. С. 249–254.
5. Хвіщук О. В. Нововолинські прізвища, що вказують на фізичні ознаки першоносія // Scripta manent : молодіжний науковий вісник Інституту філології та журналістики : зб. наук. пр. / уклад. Л. Б. Лавринович. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. С. 69–71.
6. Хвіщук О. В. Прізвища жителів м. Нововолинська, похідні від назв професій і ремесел // Молодий вчений. 2014. № 6. С. 99–102.
7. Хвіщук О. В. Прізвища жителів міста Нововолинська, що вказують на походження або місце проживання основоположника роду // Наукові записки. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць. Вінниця, 2014. Вип. 19. С. 189–195.
8. Хвіщук О. В. Прізвища жителів м. Нововолинська Волинської області на *-енк-о*, похідні від апелятивних означень особи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія (слов'янські мови та література): збірник наукових праць. / [гол. ред. І. В. Ступак]. Одеса, 2016. Вип. 22. С. 44–47.
9. Хвіщук О. В. Нововолинські прізвища з неоднозначною словотвірною мотивацією (літери Б–Ж) // Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал. Одеса, 2017. Вип. 9. Т. 2. С. 141–146.
10. Хвіщук О. В. Прізвища жителів м. Нововолинська Волинської області з суфіксом *-ин / -ін (-їн)* // Молодий вчений. 2017. № 7. С. 243–248.
11. Хвіщук О. В. Основні підходи до класифікації прізвищового матеріалу у вітчизняній ономастиці // Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної мови та літератури: Міжнародна науково-практична конференція, м. Одеса,

18–19 серпня 2017 року. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2017. С. 30–33.

12. Хвіщук О. В. Нововолинські прізвища неоднозначного походження (*Бак–Бук*) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27) 2017. С. 314–320.

13. Хвіщук О. В. Нововолинські прізвища неоднозначного походження (*Баб–Бай*) // Science and Education a New Dimension. Philology, V (36), Issue: 136, 2017. S. 39–42.

АНОТАЦІЯ

Хвіщук О. В. Структурно-семантичний аналіз прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2018.

У дисертації проаналізовано семантику основ і словотвірну структуру сучасних прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області. Установлено онімну та апелятивну лексику, відображену в основах антропонімів, що засвідчує як загальноукраїнські тенденції антропонімійної системи, так і місцеві ознаки, зумовлені лінгвальними та позамовними особливостями. Розглянуто різноманітні варіанти імен, відойконімні та відапелятивні найменування особи, що мотивували прізвища, з'ясовано структурні особливості прізвищевих номінацій, актуальні способи їх творення, визначено найтиповіші словотвірні моделі, описано значення та закономірності сполучуваності словотвірних елементів, простежено кореляцію між місцевими антропонімами та деякими соціокультурними константами.

Комплексний структурно-семантичний аналіз офіційних особових найменувань дозволив простежити специфіку місцевого антропонімійного матеріалу, яка полягає в строкатості прізвищевої системи, зокрема й етнічній, що відображає процес формування населення відносно молодого шахтарського міста.

Ключові слова: антропонім, антропонімікон, апелятив, лексико-семантична група, ойконім, онім, особова назва, прізвище, словотвір, формант.

АННОТАЦИЯ

Хвищук А. В. Структурно-семантический анализ фамилий жителей г. Нововолынска Волынской области. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Восточноевропейский

национальный университет имени Леси Украинки Министерства образования и науки Украины, Луцк, 2018.

В диссертации проанализированы семантика основ и словообразовательная структура фамилий жителей г. Нововолыньска. Определена онимная и апеллятивная лексика, отраженная в основах антропонимов. Выявлены структурные особенности фамилий, актуальные способы их образования, определены типичные словообразовательные модели, описаны значение и закономерности сочетаемости словообразовательных элементов. Прослеживается определенная корреляция между местными антропонимами и некоторыми социокультурными константами.

Лексической базой местных фамилий выступают характерные для украинских фамилий в целом группы онимной и апеллятивной лексики; доминируют апеллятивные основы (53 %), отонимные характеризуются меньшей производительностью (47 %). Среди фамилий отонимного происхождения преобладают антропонимы, мотивированные собственными личными именами (67 %); оттопонимные фамилии составляют 33 %.

Среди фамилий, мотивированных различными по структуре именами, преобладают антропонимы, которые соотносятся с суффиксальными вариантами имен. Менее частотны фамилии, производные от полных форм и усеченных вариантов имен, среди которых представлены также сочетания различных видов сокращения. С помощью патронимных (*-енк-о*; *-ич*; *-ович* / *-евич*), посессивных (*-ов* / *-ев* (*-єв*), *-ів* (*-їв*); *-ин* / *-ін* (*-їн*)) и полифункциональных (*-ук* (*-юк*), *-чук*; *-ак* (*-як*), *-чак*; *-ик* / *-ік*, *-чик*; *-ець*) суффиксов фамилии образованы преимущественно от мужских имен (92 %); дериваты от женских личных наименований случаются относительно редко (5 %). В отдельных случаях происхождение нововолыньских онимов можно связывать как с мужскими, так и женскими именами (3 %).

Особое место принадлежит фамилиям отойконимного происхождения на *-ськ-ий* (*-цьк-ий*, *-зьк-ий*), которые в основном мотивированы названиями населенных пунктов разных областей Украины (90 %); меньшим количеством представлены ойконимы Волини (5 %) и отдаленные топонимы других стран (1,5 %). В некоторых случаях происхождение отойконимных фамилий можно связывать с названиями населенных пунктов и Волини, и других регионов страны (3,5 %).

Антропонимы, производные от апеллятивных определений лиц, разграничены на два разряда: фамилии, мотивированные основами с личным (*nomina personalia*) (52 %) и неличными (*nomina impersonalia*) (48%) значением. Апеллятивная лексика, лежащая в основах фамилий, имеет общенациональный характер.

В группах отапеллятивных названий с личным значением преобладают слова экспрессивной лексики, производящие основы которых разнообразны по семантике: названия людей по внешним признакам (47 %), поведенческим особенностям (33 %), профессии (7 %), национальности (7 %). Меньшим количеством образований (5,5 %) представлены лексико-семантические группы

фамилий, мотивированные названиями лиц по должности, вероисповеданию, военной службе, месту жительства / происхождения. Зафиксированы редкие антропонимы, указывающие на родство (0,5 %).

Класс фамилий, производных от апеллятивов с неличными значением, объединяет антропонимы, производные от названий животных, птиц, рыб, насекомых и их частей; растений, их частей и плодов; частей тела человека; орудий труда и предметов повседневного обихода; блюд, напитков, продуктов питания; одежды, обуви, тканей; явлений природы и временных понятий; развлечений, игр, танцев.

Словообразовательная структура фамилий жителей г. Нововолынска отражает как общеукраинские тенденции, так и местные признаки, обусловленные лингвальными и внеязыковыми особенностями. Наибольшую производительность обнаруживают аффиксы *-ук* (*-юк*), *-чук* (35 %) и *-енк-о* (17 % от онимов, образованных морфологическим способом, и 11 % всех проанализированных фамилий). Среди других антропонимов, образованных морфологическим путем, доминируют фамилии с полифункциональными формантами *-ак* (*-як*), *-чак*; *-ик* / *-ік*, *-чик*; *-ець* (22 %), посессивными суффиксами *-ов* / *-ев* (*-єв*), *-ів* (*-їв*); *-ин* / *-ін* (*-їн*) (16%) и патронимными аффиксами *-ич*; *-ович* / *-евич* (10 %).

Местный антропонимикон открывает перспективы для осмысления социокультурных констант региона с поздним одновременным заселением. 6 % составляют не украинские по происхождению фамилии, отражающие активные миграционные процессы второй половины XX в.

Комплексный структурно-семантический анализ фамилий г. Нововолынска позволил проследить специфику местных антропонимов, которая заключается в пестроте фамильной системы, в том числе этнической, что отражает процесс формирования населения относительно молодого шахтерского города.

Ключевые слова: антропоним, антропонимикон, апеллятив, лексико-семантическая группа, ойконим, оним, личное имя, фамилия, словообразование, формант.

SUMMARY

Khvischuk O. V. Structural-semantic analysis of surnames of Novovolynsk citizens of Volyn region. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesya Ukrainka Eastern European National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2018.

The semantics of the bases and the word-building structure of the modern surnames of Novovolynsk citizens in the Volyn region are analyzed in the dissertation. The omnipresent and appellate vocabulary has been established, which is reflected in the anthroponyms' base that testifies both Ukraine-wide and local attributes of the anthroponymic system due to linguistic and extra-language features.

Various names variants are considered including “vidoikonimni” and “vidapeliatyvni” names that motivated the surnames; the structural features of the nominal surnames and actual ways of their creation are established, the most typical word-formation models are determined, the significance and regularities of the connotation of word-building elements are described, the correlation between the local anthroponyms and some sociocultural constants is reported.

A comprehensive structural and semantic analysis of official personal names enabled us to monitor the specifics of the local anthroponymic material, which consists of the diversity of the last name system, particularly the ethnic one, which reflects the process of population formation in relation to the young miner's city.

Key words: anthroponym, anthroponimicon, appelative, lexico-semantic group, oikonim, onim, personal name, surname, word formation, formant.